

Rarița MIHAIL*

PROTECȚIA PERSOANELOR VÂRSTNICE ÎN CONTEXTUL PROVOCĂRILOR LUMII CONTEMPORANE

Abstract

Protection of the elderly against the challenges of the contemporary world

Each epoch faces specific challenges. Currently, global societies must deal with phenomena that, because of their novelty and interaction, can only be addressed multidisciplinary. Among the issues debated in today's society, the protection of the elderly requires such a multidisciplinary approach (medical, legal, political, social, ethical, etc.). This article, starts from the idea that politics is one of the major areas involved in the progress of elderly protection, but ethical issues regarding the respect due to every person should not be neglected.

Keywords: demographic aging, globalization, solidarity, social citizenship, social justice

Fiecare epocă se confruntă cu provocări specifice datorită cărora iese în evidență. La ora actuală, societățile globalizate sub toate aspectele trebuie să facă față diferitelor fenomene care, datorită noutății și interacțiunii lor, nu pot fi abordate mulțumitor decât pluridisciplinar. Dintre problemele dezbătute în societatea actuală, *protecția persoanelor vârstnice* necesită o astfel de abordare multidisciplinară, în același timp medicală, juridică, politică, socială, etică etc. Dacă unul dintre domeniile majore implicat în progresul protecției vârstnicilor este cu certitudine *political*, nu trebuie neglijate nici *aspectele etice* legate de respectul datorat oricărei persoane.

Studiul sistemelor politice care dezvoltă o anumită concepție a raportului pe care societatea îl stabilește între generații, dar și a politicilor publice dezvoltate de state pentru protecția persoanelor vârstnice, scoate în evidență faptul că problema *binelui comun*¹, care implică și legătura socială, cunoaște o criză în democrațiile de astăzi. Această problemă constituie,

*Conf. univ. dr., Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați

¹ Astăzi, desemnat sub numele de *interes general*.

Analele Universității Dunărea de Jos din Galați, fasc. XX, Sociologie, nr. 9, 2014, pp. 55-63.

actualmente, o chestiune politică importantă întrucât angajează viitorul societăților noastre.

Democrația nu înseamnă numai libertate și egalitate. *Fraternitatea* este o dimensiune necesară cetățeniei, subiect aflat astăzi în plină dezbateră datorită fațetelor sale multiple. În domeniul social, conceptul de fraternitate a fost considerabil subminat, după sfârșitul secolului al 19-lea, de un concept diferit, dar înrudit, cel de *solidaritate*. Actualmente, cele două noțiuni apar ca fiind complementare: reinstaurarea fraternității devine necesară funcționării unei democrații care promovează respectul față de cetățeni.

În societățile actuale, aflate în plin proces de îmbătrânire, o parte dintre dificultățile persoanelor vârstnice rezidă, în primul rând, într-un deficit de fraternitate: aceasta, rezervată mai puțin micilor grupuri particulare, nu se exercită de o manieră suficient de generală, și acesta este unul dintre motivele pentru care persoanele vârstnice sunt, incontestabil, victime. Această vulnerabilitate este întărită de faptul că vârstnicii se simt, în general, bine integrați în familie și vecinătate, fără să perceapă solidaritatea și la nivelul societății globale. La rândul său, statul protejează drepturile și libertățile cetățenilor săi vârstnici, dar în funcție de particularitățile sale economice, sociale, culturale.

În mod cert, este mai simplu pentru stat să influențeze comportamentele, să educe decât să orienteze folosirea bugetelor sociale; este vorba, de asemenea, de o politică care pentru a reuși trebuie să fie considerabil descentralizată. Caracteristicile menționate arată întreaga dificultate a acestei sarcini: nu este suficient ca obiectivele să vizeze acordul tuturor, restabilind astfel o etică comună; trebuie ca ele să figureze la loc de frunte în prioritățile politicii sociale și în normele juridice. În stadiul actual, protecția drepturilor persoanelor vârstnice este reluată, mai ales, datorită evoluțiilor generale ale drepturilor sociale și ale societății, în general.

Revoluția gri

Fenomenul îmbătrânirii demografice, care afectează populația la nivel mondial, poartă denumirea de *revoluția gri*. Este prima dată când societățile noastre cunosc o asemenea îmbătrânire: acest fenomen atinge, așa cum o arată și termenul, un asemenea nivel de intensitate încât este de natură să afecteze, în mod sensibil, raporturile dintre generații și să perturbe sistemele de repartizare a veniturilor și bunurilor comune. Încă de la debutul său și până în prezent, fenomenul îmbătrânirii demografice provoacă tensiuni în societățile noastre, readucând în discuție problematica contractului social între generații.

Populația de vârstă a treia se confruntă cu o serie de probleme specifice comparativ cu celelalte segmente sociale, ceea ce o transformă într-o categorie socială vulnerabilă. Sintagma *vulnerabilitatea vârstnicilor*, utilizată de reprezentanții serviciilor sociale mai ales în relație cu problemele de abuz și protecție (Miftode, 2002, p. 50), include persoanele cu incapacități, persoanele cu problemele de sănătate mintală, persoanele în vârstă, persoanele cu infirmități sau cu capacități reduse (rănite, mutilate). În plus, aceste categorii de persoane sunt devalorizate și categorisite ca grupuri marginalizate. Ceea ce le erodează încrederea în sine, accentuând totodată perspectiva dependenței de indivizi și instituții. Satisfacerea diverselor nevoi ale persoanelor de vârstă a treia se realizează apelând la o serie de resurse umane, materiale, economico-financiare, juridice etc. De multe ori, aceste resurse nu sunt la îndemâna persoanelor vârstnice; de aceea, implicarea familiei, rudelor, cunoștințelor este esențială în aducerea lor mai aproape de cei care au nevoie de ele.

Asigurarea necesităților populației vârstnice acoperă o gamă largă de preocupări, nu numai în plan economic (pentru asigurarea unui nivel de trai decent), dar și social și psihosocial, iar elaborarea programelor și serviciilor pentru persoanele de vârstă a treia ar trebui să țină cont de diversitatea acestui grup vulnerabil. Mai ales că bătrânețea a început să fie asociată din ce în ce mai mult cu un risc de dependență și de excluziune socială.

Cetățenia socială

Conceptul de cetățenie, în general, determină și fixează apartenența ființelor umane la o societate dată, dar practica modernă a cetățeniei este legată de statul liberal democratic, născut din revoluțiile liberale din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în Anglia, America și Franța.

În istoria cetățeniei, se poate spune că secolul al XVIII-lea a anunțat drepturile civile, secolul al XIX-lea drepturile politice și economice, iar secolul al XX-lea a consacrat drepturile sociale. Cetățenia civilă protejează drepturile necesare libertăților individuale²; cetățenia politică protejează drepturile necesare participării la exercitarea puterii politice³; cetățenia socială protejează drepturile necesare unei existențe decente în plan economic (prin dreptul la muncă), al bunăstării materiale (prin garantarea unui venit minim sau

² De exemplu, libertatea persoanei, cuvântului, gândirii, credinței, dreptul la proprietate, dreptul la justiție etc.

³ Libertatea de întrunire, libertatea presei, dreptul de a alege și de a fi ales, libertatea de a constitui partide politice, libertatea sindicală etc.

alocațiilor familiale) și al securității⁴ (Roche, 1992, pp. 16-23). Dacă factorii ce favorizează primele două categorii de drepturi stârnesc interesul istoricilor și oamenilor politici, forțele favorabile drepturilor celei de-a treia categorii rămân încă insuficient identificate.

Istoria socială recentă arată că numeroase și importante inovații sociale sunt puse în practică pentru a garanta, în statele moderne⁵, o anumită cetățenie socială, numai că nivelul solidarității rămâne foarte diferit de la un sistem la altul. Or, după 1980, asistăm la deplasarea punctului de gravitație în viața economică și socială, antrenând modificarea teoriilor și deciziilor de politică socială.

Noul echilibru geopolitic

Asistăm, de asemenea, la o schițare a unui nou echilibru geopolitic la nivel mondial, care modifică teoriile și deciziile de politică socială. Descompunerea progresivă a ansamblului sovietic și ieșirea din zona de influență a altor state vecine URSS-ului au afectat profund orientările politice și au bulversat echilibrele existente până atunci. Statele independente, inclusiv Rusia, au trecut brutal de la un etatism economic, dovedit ineficient, la un liberalism fără reguli eficace. În consecință, nu toate fostele state comuniste și-au regăsit locul cuvenit în interiorul comunității internaționale, în ciuda importantelor resurse naturale și umane de care dispun.

În schimb, în Europa occidentală, unele state (Germania, Marea Britanie, SUA, țările nordice) au reușit să stabilească o protecție socială globală și pe termen lung, care garantează mai ales protecția oamenilor în vârstă; s-a impus, astfel, o solidaritate națională ce protejează omul vârstnic. Alte state (Portugalia, Spania, sudul Italiei), dimpotrivă, ezită încă în privința tipului de solidaritate pe care să-l prioritizeze, de aceea acționează pe termen scurt și continuă să pună în balanță protecția aferentă diferitelor sectoare. Statul bunăstării este în formare, în cazul acestor țări/regiuni, fiind vorba mai degrabă de o „promisiune instituționalizată” (Leibfried, 1993), în condițiile în care există prevederi legale care încurajează crearea unui stat al bunăstării modern, însă este deficitară implementarea lor la nivel legal, instituțional și social.

⁴ Dreptul la sănătate, retragere din activitate, protecție împotriva anumitor riscuri etc.

⁵ De exemplu, introducerea drepturilor sociale de către Bismarck în Germania, inventarea de către Marea Britanie a propriului model, ca urmare a Raportului Beveridge din 1942 sau inițierea, începând cu 1935, a sistemului social american.
Analele Universității Dunărea de Jos din Galați, fasc. XX, Sociologie, nr. 9, 2014, pp. 55-63.

Cât despre Uniunea Europeană, multă vreme aceasta a avut competențe limitate în domeniul social. În Recomandarea Consiliului Uniunii Europene din 31 mai 2007 privind prevenirea vătămarilor și promovarea siguranței, unul dintre domeniile prioritare ale Programului Comunitar privind sănătatea publică îl reprezintă siguranța cetățenilor de vârstă a treia. În vederea asigurării unui înalt nivel de sănătate publică, se recomandă statelor membre să instituie planuri naționale, inclusiv promovarea sensibilizării publicului asupra aspectelor legate de siguranța categoriilor vulnerabile, cum ar fi copiii, persoanele cu handicap, persoanele de vârstă a treia. Ca atare, UE s-a străduit să întemeieze drepturile sociale ale cetățenilor săi într-o Cartă⁶ pentru a le oferi mai multă vizibilitate.

Globalizarea

Un alt fenomen care influențează profund gerontologia socială îl constituie globalizarea informațională, tehnologică, financiară, comercială și politică. Globalizarea, în domenii atât de diferite, are o dinamică ireversibilă și, într-o anumită măsură, independentă de activitatea guvernamentală. Pe de altă parte, mondializarea forțează statele să-și restrângă politicile sociale universale (educația și sănătatea), impunând o revizuire a acestora. Unul dintre motive îl constituie nivelul ridicat de bunăstare a clasei de mijloc din țările dezvoltate, ceea ce face inutilă susținerea populară pentru serviciile sociale cu caracter universalist. De asemenea, cvasi-eliminarea barierelor din calea liberei circulații a persoanelor determină statele națiuni să nu mai poată susține niveluri crescute de cheltuieli publice sociale. Chiar dacă ritmul accelerat de dezvoltare economică și presiunile populare pentru asigurarea unui nivel ridicat de bunăstare au generat o extindere în timp a drepturilor sociale, a urmat o perioadă de criză a statului bunăstării, în anii '70. Cheltuielile sociale au crescut cu mult peste ritmul de creștere economică – care reprezintă de fapt baza pentru resursele disponibile în vederea redistribuirii veniturilor – generând un fel de criză economică prin care trecea statul bunăstării.

În ce măsură ne putem aștepta ca avântul economic și progresele științifice și tehnice să ofere soluții pentru problemele noastre? Dezindustrializarea relativă a Occidentului, odată cu intrarea în era informațională, este însoțită de declinul culturii și organizațiilor clasei muncitoare și de slăbirea transferurilor de solidaritate. Asistăm la o nouă formulare a capitalismului, care antrenează creșterea dramatică a inegalităților

⁶ Carta Socială Europeană, articolul 23 referitor la drepturile persoanelor vârstnice (variante revizuită a fost adoptată la Strasbourg la 3 mai 1996).

Analele Universității Dunărea de Jos din Galați, fasc. XX, Sociologie, nr. 9, 2014, pp. 55-63.

sociale și economice în interiorul aceluiași stat, ori între țări sau regiuni. De asemenea, exploatarea în această fază a capitalismului este dublă: ea țintește muncitorii mai puțin stabili și instituțiile. Nu există niciun dubiu că întreprinderile urmăresc maximizarea profitului, exploatând mobilitatea în detrimentul muncitorilor și transferând către stat costul abuzurilor mobilității (Habermas, 1978, p. 99). În acest context, se pune firesc întrebarea: Cum putem concilia o societate economic eficientă și socialmente justă?

Pentru că secolul XXI e promovat ca fiind sinonim cu dreptatea, rezultă că este nevoie de o globalizare echitabilă. Deși bogățiile cresc considerabil, ele sunt din ce în ce mai puțin împărțite corect, prin urmare, redistribuirea ar trebui să se realizeze de la țările bogate către cele sărace pentru ca politicile sociale să fie considerate un factor al dezvoltării sociale din perspectiva globalizării. Pe de altă parte, reglementările supranaționale ale economiei mondiale ar trebui să aibă scopuri sociale clare, având în vedere că rezultatele solidarității nu pot fi obținute dacă indivizii și companiile se ghidează exclusiv după profit. În plus, concurența necontrolată nimicește solidaritatea. Ca atare, respectarea drepturilor sociale ale cetățenilor, în general, și, ale persoanelor vârstnice, în special, ar trebui să constituie o preocupare la nivel mondial.

Constatăm, de asemenea, că globalizarea economiei pune societățile multinaționale pe același rang cu statele, dar fără ca primele să fie obligate să țină cont de persoană, și asta în ciuda intereselor simplilor cetățeni. Problema socială fără fundament politic este susținută cu vehemență, întrucât capitalistul nu mai vrea să rezolve problema socială, iar statul, care nu mai are mijloacele necesare, se vede marginalizat. Pe de altă parte, unii cedează dictatului patronatului și capitulează în fața unei logici liberale a raporturilor sociale, crezând mai mult în contract decât în lege.

Omul vârstnic se află în mijlocul acestor tulburări și a unui proces injust de solidaritate. În acest context, este posibil să așezăm mondializarea pe un fundament social? Noțiunea de bine comun trebuie să fie redefinită și mai solid justificată și apărată, în opoziție cu bunurile rezultate din piață. Acesta este mijlocul de a evita o societate de excluși social.

Problema justiției sociale

Dacă provocările lumii contemporane pun în pericol protecția socială, în general, și pe cea a muncitorilor activi, în special, ce se mai poate spune în cazul persoanelor inactive, fără slujbă, și a pensionarilor? Precaritatea acestora depinde chiar de lipsa lor de rentabilitate. Generațiile se disociază din ce în ce mai mult și riscul este mare când o parte importantă a coeziunii sociale și

familiale dispare într-un conflict al generațiilor, care diminuează extrem de mult progresele sociale dobândite în Europa, de exemplu, în decursul ultimilor 50 de ani.

Datorită acestor provocări majore, cărora statele trebuie să le facă față, și incapacității frecvente a puterii politice de a da legi adecvate, ne întrebăm ce strategie ar trebui adoptată pentru a devia concepțiile actuale, specifice unei noi societăți de cucerire (Sörös, 1998, p. 22), care riscă să treacă de la solidaritate la asistență și care neglijează astfel, în mod progresiv, dreptul public și cetățenia în favoarea dreptului comercial.

Pentru a delegitima reducerea tuturor activităților sociale și umane la tranzacții, la relații bazate pe contracte, implicite sau explicite, estimate după un singur numitor comun, banul, apare necesitatea incontestabilă ca solidaritatea să redevină prioritară, mai ales că aceasta este baza coeziunii sociale. Solidaritatea se poate realiza fie prin taxe și impozite, fie prin alegerea unuia sau altuia dintre sistemele de finanțare care modifică repartizarea puterii de decizie, în primul rând, și, în al doilea rând, veniturile. În acest sens, decidenții politici trebuie să-și reia rolul de intervenienți prioritari în societate: să determine regulile și modalitățile de distribuire a bogăției. Iar această chestiune este la fel de importantă ca și modalitățile de producere a bunurilor și serviciilor.

Trecerea la etica dreptului nu se poate realiza într-un stat de drept decât prin medierea statului și prin recunoașterea dimensiunii politice a problemelor persoanelor vârstnice. Acest demers implică, în egală măsură, îndepărtarea de discursurile care neglijează obligațiile cetățeanului legate de dreptul la solidaritate a persoanelor vulnerabile. De exemplu, în gospodării se neglijează mai ales îngrijirile medicale și ajutoarele, intervențiile financiare legate de părinții în vârstă; se face apel la obligațiile de milostenie, de bunăvoință, de compasiune. Aceste obligații morale dovedesc că filantropia este, de fapt, precursora asigurărilor, iar beneficiile de asistență socială pot fi considerate o continuare a spiritului de caritate față de cei care, din diferite motive, nu se pot întreține singuri sau care nu beneficiază de sprijinul familiei, ca principal susținător al individului.

Apare deci necesitatea întoarcerii la o etică a binelui comun⁷, într-un fel care să evite decadența legăturii sociale și a drepturilor aferente cetățeniei sociale. O nouă reprezentare asupra lumii, complet diferită, ar permite construirea unei lumi clădite pe „separarea radicală a aspectelor economice de

⁷ Morala este o știință frivolă, spunea Helvetius, dacă nu se confundă cu politica și legislația.

șesătura socială și constituirea lor în domenii autonome” (Dumont, 1977, p. 15). Deși domenii distincte, economicul, politicul și socialul interacționează pentru punerea în practică a politicilor sociale și asigurarea protecției celor care nu se pot ajuta singuri.

Din fericire, constatăm o intensificare a preocupărilor pentru aspectele etice ale binelui comun/interesului general: în domeniul protecției persoanelor vârstnice, marile organizații internaționale (ONU, OMS, Consiliul Europei, Banca Mondială) au solicitat statelor să respecte un fundament etic, cu scopul de a evita tensiunile prea grave dintre generații⁸. În mod evident, aceste recomandări nu sunt obligatorii, dar constituie baza regulilor de drept care trebuie respectate peste tot în lume. Ca atare, vârstnicii au o serie de drepturi prevăzute în Declarația Drepturilor Omului, reglementările legislative fiind specifice persoanelor de vârsta a treia. De exemplu, persoanele vârstnice care prezintă handicapuri sau deficiențe mentale beneficiază, la nivel mondial, de o serie de drepturi prevăzute în Declarația cu privire la Drepturile Persoanelor Handicapate și în Declarația Deficientului Mintal (Rusu, 1997). Prin urmare, asistența socială a persoanelor vârstnice ar trebui să asigure respectarea drepturilor persoanelor vârstnice, așa cum sunt ele reglementate în tratate și convenții internaționale.

Numai întoarcerea la drept, cu reguli legale mai eficiente decât cele din etică, deși necesare și acestea, vor servi la restabilirea unei veritabile protecții a cetățeniei omului în vârstă. Totuși, afirmarea unor reguli etice, elaborarea unei carte, a unei proclamații nu-l costă nimic pe cel care o formulează. De aceea, se impune orientarea către lege⁹, având în vedere că aceasta din urmă implică angajamente a căror respectare este controlabilă. De asemenea, remarcăm faptul că persoanele vârstnice n-au decât rareori armele politice pentru a obține reforme sociale profunde.

Bulversările sociale, demografice, tehnologice și politice afectează, indiscutabil, situația persoanelor vârstnice. Principiile generale care ar trebui să prezideze politicile legate de bătrânețe au fost frecvent exprimate de

⁸ La 1 octombrie este celebrată Ziua Internațională a persoanelor vârstnice, a căror drepturi reprezintă principii enunțate pentru prima oară de Națiunile Unite în 1991: independență, participare, îngrijire, dezvoltare personală și demnitate. Punerea în aplicare a recomandărilor de acțiune privind îmbătrânirea, adoptate în planul ONU, s-a hotărât la a doua Adunare Mondială a Națiunilor Unite (Madrid, aprilie, 2002).

⁹ Legislația are marile merit de a menține egalitatea, pe care deseori forța lucrurilor o distruge, atrage atenția J. J. Rousseau, în *Contractul social*.

Analele Universității *Dunărea de Jos* din Galați, fasc. XX, *Sociologie*, nr. 9, 2014, pp. 55-63.

organismele internaționale. În practică însă demnitatea persoanelor vârstnice necesită reforme importante în multe state.

BIBLIOGRAFIE

- Dumont, Louis, 1977, *Homo aequalis*, Paris : Gallimard.
- Habermas, Jurgen, 1978, *Raison et légitimité. Problèmes de légitimation dans le capitalisme avancé*, Paris: Payot.
- Miftode, Vasile, 2002, *Populații vulnerabile și fenomene de auto-marginalizare. Strategii de intervenție și efecte perverse*, Iași: Lumen.
- Roche, Maurice, 1992, *Rethinking citizenship*, Cambridge: Policy Press.
- Rousseau, Jean-Jacques, 1967, *Contractul social*, București : Editura Științifică.
- Rusu, Constantin, 1997, *Deficiență, Incapacitate, Handicap, Ghid fundamental pentru protecție, educație specială, readaptarea și integrarea socio-profesională a persoanelor în dificultate*, București: Editura Pro Humanitate.
- Sörös, Georges, 1998, *La crise du capitalisme mondial*, Paris : Plon.
- Leibfried, Stefan, 1993, „Towards a European Welfare State? On Integrating Poverty Regimes into the European Community”, în C. Jones (ed.), *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, pp. 133-153, Londra: Routledge.
- Carta Socială Europeană (revizuită) din 3.05.1996, disponibil pe http://www.inj.md/files/u4/1_3_Carta_sociala_europeana_-_revizuita_1_.doc